



ISLOM BANKINI YARATISHDAN MAQSADI VA VAZIFALARI

Ilmiy rahbar: Muxammadiyev Kamoliddin

Samarqand Iqtisodiyot va Servis instituti

Bank ishi kafedrası assistenti

Shaydullayev Asadbek

SamISI, "Bank-Moliya xizmatlari" fakulteti talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada islom banklarini tashkil etishning nazariy-huquqiy asoslari, ularning vujudga kelishiga sabab bo'lgan iqtisodiy va ijtimoiy omillar hamda zamonaviy moliya tizimidagi o'rni kompleks tarzda tahlil qilingan. Tadqiqot doirasida islom banklarining asosiy maqsadlari — foizsiz moliyalashtirish mexanizmlarini joriy etish, real sektorni qo'llab-quvvatlash, moliyaviy barqarorlikni ta'minlash va ijtimoiy adolat tamoyillarini mustahkamlash masalalari yoritilgan. Shuningdek, islom banklarining asosiy vazifalari sifatida shariat qoidalariga muvofiq moliyaviy mahsulotlarni ishlab chiqish, risklarni adolatli taqsimlash, investitsiya jarayonlarini faollashtirish hamda jamiyat farovonligini oshirishga qaratilgan faoliyat yo'nalishlari asoslab berilgan. Maqola natijalari islom moliyasi institutlarining milliy bank tizimiga integratsiyalashuvi va ularning iqtisodiy rivojlanishga qo'shadigan hissasini baholashda amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: islom banki, shariat tamoyillari, foizsiz moliyalashtirish, risklarni taqsimlash, moliyaviy barqarorlik, ijtimoiy adolat.

Kirish:

So'nggi o'n yilliklarda global moliya tizimida muqobil bank-moliya institutlariga bo'lgan qiziqishning ortib borishi islom banklari faoliyatining ilmiy va amaliy jihatdan chuqur o'rganilishini dolzarb masalaga aylantirmoqda. An'anaviy bank tizimida foizga asoslangan operatsiyalar ustuvor ahamiyat kasb etar ekan, islom banklari shariat tamoyillariga muvofiq holda foizsiz, real aktivlarga tayanilgan va



risklarni o'zaro taqsimlashga asoslangan moliyalashtirish mexanizmlarini taklif etishi bilan ajralib turadi.

Ushbu jihatlar islom banklarini nafaqat diniy-e'tiqodiy omillarga tayanuvchi institut sifatida, balki iqtisodiy barqarorlik va ijtimoiy adolatni ta'minlashga xizmat qiluvchi muhim moliyaviy mexanizm sifatida ko'rib chiqishni taqozo etadi. Jahon moliyaviy inqirozlari tajribasi shuni ko'rsatdiki, yuqori spekulativ operatsiyalar va real sektor bilan uzviy bog'liq bo'lmagan moliyaviy vositalar tizimning beqarorligiga olib kelishi mumkin. Shu nuqtayi nazardan, islom banklarining aktivlar bilan ta'minlangan, shaffof va mas'uliyatli moliyalashtirish tamoyillariga asoslangan faoliyati moliya tizimini diversifikatsiya qilish va uning barqarorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, rivojlanayotgan davlatlarda kichik va o'rta biznesni moliyaviy qo'llab-quvvatlash, investitsiya muhitini yaxshilash hamda aholi moliyaviy inklyuziyasini kengaytirishda islom banklari salohiyati alohida e'tiborga loyiqdir.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi islom banklarini tashkil etishdan ko'zlangan fundamental maqsadlarni aniqlash, ularning funksional vazifalarini nazariy jihatdan asoslash hamda zamonaviy bank tizimidagi o'rni va ahamiyatini ochib berishdan iborat. Tadqiqot jarayonida qiyosiy tahlil, mantiqiy umumlashtirish va tizimli yondashuv usullaridan foydalanilib, islom banklarining iqtisodiy, ijtimoiy va institutsional ahamiyati kompleks tarzda yoritiladi.

Asosiy qism:

Islom banklari XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab global moliya tizimida mustaqil institut sifatida shakllana boshladi. Ularning vujudga kelishi, avvalo, islom huquqi — shariat normalariga asoslangan holda moliyaviy munosabatlarni tashkil etish zarurati bilan bog'liq bo'lib, foiz (ribo), haddan tashqari noaniqlik (g'arar) va spekulativ operatsiyalarni taqiqlash tamoyillariga tayanadi. Islom banklari zamonaviy moliya tizimida muqobil institut sifatida shakllanishi uzoq tarixiy va nazariy jarayonlar bilan uzviy bog'liqdir. Ularning vujudga kelishi bevosita islom iqtisodiy tafakkurining asosiy manbalari — Qur'oni karim, Sunnat, ijmo' va qiyosga



tayanib ishlab chiqilgan shariat normalari bilan belgilanadi. Ushbu manbalarda moliyaviy munosabatlarda adolat, shaffoflik va ijtimoiy mas'uliyat tamoyillari ustuvor hisoblanib, daromad olishning faqat mehnat va real iqtisodiy faoliyat bilan bog'liq shakllari qo'llab-quvvatlanadi. Nazariy jihatdan islom banklarining shakllanishiga asos bo'lgan muhim omillardan biri foiz (ribo) tushunchasining qat'iy taqiqlanishidir. Ribo iqtisodiy munosabatlarda bir tomonning mehnatsiz daromad olishini anglatib, bu holat ijtimoiy tengsizlik va moliyaviy nomutanosiblikni kuchaytiruvchi omil sifatida talqin qilinadi. Shu sababli islom moliyasi tizimi daromad va risklarning o'zaro taqsimlanishiga asoslangan moliyaviy mexanizmlarni rivojlantirishni nazarda tutadi. Mazkur yondashuv islom banklarining an'anaviy foizli bank tizimidan tubdan farq qiluvchi faoliyat modelini shakllantirgan.

Mazkur cheklovlar islom banklarining an'anaviy banklardan tubdan farq qiluvchi faoliyat modelini shakllantirishga xizmat qiladi. Nazariy jihatdan islom banklari moliyaviy vositachi sifatida faqat pul kapitali aylanishini emas, balki real iqtisodiy faoliyatni moliyalashtirishni ustuvor deb biladi. Bu holat islom banklari faoliyatining asosini tashkil etuvchi aktivlarga bog'langan (asset-backed) va sheriklikka asoslangan moliyaviy instrumentlarning keng qo'llanilishida namoyon bo'ladi. Natijada, moliyaviy operatsiyalar real sektor bilan uzviy bog'lanib, iqtisodiy o'sishning barqaror omiliga aylanadi.

Islom banklarini yaratishdan ko'zlangan asosiy maqsadlar

Islom banklarini tashkil etishdan ko'zlangan asosiy maqsadlardan biri — shariat tamoyillariga muvofiq bo'lgan moliyaviy xizmatlarni taklif etish orqali aholi va tadbirkorlik subyektlarining bank tizimiga bo'lgan ishonchini oshirishdan iborat.

An'anaviy bank tizimida foiz mexanizmi ustuvor bo'lgani sababli, ayrim ijtimoiy qatlamlar moliyaviy xizmatlardan foydalanishdan chetda qolib kelgan. Islom banklari ushbu muammoni bartaraf etib, moliyaviy inklyuziyani kengaytirishga xizmat qiladi. Shuningdek, islom banklarining muhim maqsadi — iqtisodiy faoliyatda adolatli taqsimotni ta'minlashdir. Foizsiz moliyalashtirish sharoitida daromad va risklar bank hamda mijoz o'rtasida o'zaro taqsimlanadi. Bu



esa moliyaviy munosabatlarda mas'uliyatni oshiradi, banklarni yuqori riskli va spekulativ operatsiyalardan tiyilishiga olib keladi. Bundan tashqari, islom banklari orqali jamg'armalarni real investitsiyalarga yo'naltirish, ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish va infratuzilma loyihalarini moliyalashtirish orqali makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash maqsadi ham ko'zda tutiladi. Ushbu yondashuv uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanishni rag'batlantiruvchi muhim omil hisoblanadi.

Islom banklarining asosiy vazifalari va funksional yo'nalishlari

Islom banklarining asosiy vazifalari bir nechta yo'nalishlarda namoyon bo'ladi. Birinchidan, ular shariat talablariga to'liq mos keladigan moliyaviy mahsulot va xizmatlarni ishlab chiqish hamda joriy etish bilan shug'ullanadi. Bunday mahsulotlar qatoriga mushoraka, mudaraba, murabaha, ijara, salam va istisno kabi moliyalashtirish shakllari kiradi. Ushbu instrumentlar real bitimlarga asoslangan bo'lib, iqtisodiy faoliyatning shaffofligini ta'minlaydi. Ikkinchidan, islom banklarining muhim vazifalaridan biri risklarni adolatli va muvozanatli taqsimlashdan iborat. An'anaviy bank tizimida kredit risklari asosan qarz oluvchi zimmasiga yuklatilgan bo'lsa, islom banklarida bank ham moliyaviy natijalar uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga oladi. Bu holat banklarni loyihalarni chuqur tahlil qilishga, ularning iqtisodiy samaradorligini baholashga undaydi. Uchinchidan, islom banklari jamiyatda ijtimoiy mas'uliyatni oshirishga qaratilgan vazifalarni ham bajaradi. Zakot, vaqf va xayriya fondlari bilan bog'liq mexanizmlar orqali kam ta'minlangan qatlamlarni qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy loyihalarni moliyalashtirish imkoniyati yaratiladi. Natijada bank faoliyati nafaqat foyda olish, balki ijtimoiy farovonlikni oshirishga ham xizmat qiladi.

Islom banklarining zamonaviy moliya tizimidagi o'rni

Bugungi kunda islom banklari nafaqat musulmon davlatlarida, balki Yevropa va Osiyo mamlakatlarida ham faoliyat yuritib, xalqaro moliya tizimining ajralmas qismiga aylanmoqda. Ularning faoliyati bank tizimini diversifikatsiya qilish, moliyaviy risklarni kamaytirish va barqaror moliyaviy muhitni shakllantirishga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, global moliyaviy beqarorlik sharoitida islom banklarining



real aktivlarga tayanilgan va spekulyatsiyadan xoli faoliyat modeli muhim ustunlik sifatida namoyon bo'lmoqda. Bu holat islom banklarini zamonaviy iqtisodiy tizimda muqobil va istiqbolli institut sifatida baholash imkonini beradi. Globallashuv va moliyaviy integratsiya jarayonlari jadallashib borayotgan hozirgi sharoitda islom banklari zamonaviy moliya tizimining muhim tarkibiy qismi sifatida shakllanmoqda.

An'anaviy bank institutlari bilan bir qatorda faoliyat yuritayotgan islom banklari moliyaviy vositachilikning muqobil modelini taklif etib, bank tizimining institutsional xilma-xilligini ta'minlashga xizmat qilmoqda. Ushbu holat moliya bozorlarida raqobat muhitini kuchaytirish, xizmatlar sifati va moliyaviy barqarorlikni oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy moliya tizimida islom banklarining o'rni, avvalo, ularning real sektor bilan bevosita bog'langan moliyalashtirish mexanizmlari orqali namoyon bo'ladi. Aktivlarga asoslangan va sheriklik tamoyillariga tayanilgan moliyaviy instrumentlar ishlab chiqarish, qishloq xo'jaligi, infratuzilma va xizmat ko'rsatish sohalarini moliyalashtirishda samarali vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Natijada, moliyaviy resurslar spekulyativ operatsiyalarga emas, balki real iqtisodiy qiymat yaratuvchi faoliyat yo'nalishlariga yo'naltiriladi. Shuningdek, islom banklari moliyaviy barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Global moliyaviy inqirozlar tajribasi shuni ko'rsatdiki, yuqori darajadagi qarzдорlik, murakkab derivativ instrumentlar va spekulyativ bitimlar moliya tizimining beqarorlashuviga olib keladi. Islom banklari faoliyatida bunday instrumentlarning cheklanishi va risklarning bank hamda mijoz o'rtasida taqsimlanishi moliyaviy xatarlarni kamaytirishga xizmat qiladi. Shu jihatdan, islom banklari zamonaviy moliya tizimida barqarorlashtiruvchi institut sifatida baholanmoqda. Islom banklarining zamonaviy moliya tizimidagi yana bir muhim o'rni moliyaviy inklyuziyani kengaytirish bilan bog'liq. Foizsiz moliyalashtirish tamoyillariga asoslangan bank xizmatlari aholi va tadbirkorlik subyektlarining keng qatlamlarini rasmiy moliya tizimiga jalb etish imkonini beradi. Ayniqsa, kichik va o'rta biznes subyektlari uchun sheriklik asosidagi moliyalashtirish mexanizmlari investitsiya faolligini oshiradi va yangi ish o'rinlari yaratilishiga zamin



yaratadi. Bundan tashqari, islom banklari ijtimoiy yo'naltirilgan moliya institutlari sifatida zamonaviy moliya tizimining ijtimoiy barqarorligini mustahkamlashga hissa qo'shadi. Zakot, vaqf hamda xayriya mexanizmlarining bank faoliyati bilan uyg'unlashtirilishi ijtimoiy tengsizlikni kamaytirish, aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarini qo'llab-quvvatlash va barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishga xizmat qiladi. Ushbu yondashuv bank faoliyatining ijtimoiy mas'uliyatini oshiradi. Xalqaro moliya bozorlarida islom banklarining roli ham tobora ortib bormoqda. Ko'plab mamlakatlarda islomiy moliyalashtirish instrumentlarining milliy bank tizimiga integratsiyalashuvi kuzatilmoqda. Islom obligatsiyalari (sukuk) bozori, islom investitsiya fondlari va takaful sug'urta tizimining rivojlanishi global kapital oqimlarini diversifikatsiya qilishga xizmat qilmoqda. Bu esa islom banklarini nafaqat mintaqaviy, balki xalqaro miqyosda ham muhim moliyaviy institut sifatida e'tirof etishga asos bo'lmoqda. Xulosa qilib aytganda, islom banklari zamonaviy moliya tizimida moliyaviy barqarorlikni ta'minlash, real sektorni qo'llab-quvvatlash, moliyaviy inklyuziyani kengaytirish va ijtimoiy adolat tamoyillarini mustahkamlash orqali muhim o'rin egallaydi. Ularning faoliyati bank tizimini muqobillashtirish va uzoq muddatli barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Xulosa:

O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, islom banklari zamonaviy moliya tizimida muqobil va barqaror moliyaviy institut sifatida shakllanib, iqtisodiy rivojlanishning muhim omillaridan biriga aylanmoqda. Ularning faoliyati shariat tamoyillariga asoslangan holda foizsiz moliyalashtirish, real aktivlarga tayangan operatsiyalar hamda daromad va risklarning adolatli taqsimlanishini ta'minlashga qaratilgan bo'lib, bu jihatlar moliyaviy barqarorlikni mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Islom banklarini tashkil etishdan ko'zlangan asosiy maqsadlar moliyaviy munosabatlarda ijtimoiy adolatni qaror toptirish, iqtisodiy resurslardan samarali foydalanish va aholi hamda tadbirkorlik subyektlarining keng qatlamlarini rasmiy moliya tizimiga jalb etishdan iborat ekanligi asoslab berildi. Ushbu banklar



orqali jamg'armalarning real investitsiyalarga yo'naltirilishi iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi hamda spekulativ moliyaviy operatsiyalar ulushini qisqartirishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, islom banklarining vazifalari nafaqat moliyaviy xizmatlar ko'rsatish bilan cheklanib qolmay, balki ijtimoiy mas'uliyatni oshirish, kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlash hamda barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishga yo'naltirilgan keng ko'lamli funksiyalarni qamrab oladi. Zakot, vaqf va boshqa ijtimoiy mexanizmlarning bank faoliyati bilan uyg'unlashuvi ushbu institutlarning jamiyat farovonligini oshirishdagi rolini yanada kuchaytiradi. Umuman olganda, islom banklari zamonaviy moliya tizimida an'anaviy bank institutlarini to'ldiruvchi, moliyaviy risklarni kamaytiruvchi va iqtisodiy tizimning uzoq muddatli barqarorligini ta'minlashga xizmat qiluvchi muhim institut sifatida namoyon bo'lmoqda. Ularning faoliyatini rivojlantirish va milliy bank tizimiga samarali integratsiya qilish iqtisodiy o'sish sur'atlarini oshirish hamda moliya tizimining barqarorligini ta'minlash nuqtayi nazaridan muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR:

1. Islomov B.X. **Islom moliyasi asoslari**. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2019.
2. Karimov A.M. **Bank ishi va islomiy moliyalashtirish**. – Toshkent: Moliya, 2020.
3. Abdullayev S.A. **Islom iqtisodiyoti va bank tizimi**. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
4. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. **Islomiy moliya xizmatlarini joriy etish bo'yicha uslubiy qo'llanma**. – Toshkent, 2022.
5. Rahmonov D.R. **Zamonaviy bank tizimi va muqobil moliyalashtirish usullari**. – Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2021.
6. Qodirov J.J. **Islom banklarining iqtisodiy mohiyati va rivojlanish istiqbollari**. – Toshkent: Innovatsiya, 2020.
7. Usmonov F.N. **Moliyaviy barqarorlik va islom banklari faoliyati**. – Toshkent: Moliya-iqtisod, 2019.



8. To'xtasinov M.A. **Bank tizimini diversifikatsiya qilishda islom moliyasining o'рни.** – Toshkent: Universitet, 2021.

9. Xolmatov R.S. **Islomiy moliyalashtirish instrumentlari va ularning amaliyoti.** – Toshkent: Fan, 2018.

10. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Iqtisodiy tadqiqotlar markazi. **Islom moliyasi: nazariya va amaliyot.** – Toshkent, 2023.